

अभ्यासः

मौखिक

1. गीतं सस्वरं गायत (गीत को स्वर , लय के साथ गावें ।)
2. स्वमातृभाषायां कृषिगीतं श्रावयत । अपनी मातृभाषा में कृषि गीतों को सुनावें ।

लिखित

3. गीतांशेधु रिक्त स्थनानि स्मरणेन पूरयत –

उत्तरम् – समेषां चिन्तयास्माकं कथंचित् कर्मणा फलितम् । धराऽस्माकं भवेत्कामं न चान नी हितायेदम् । वयं गायाम कृषिगीतं तथापीत्यं सुखायेदम् । ऋतूनां कष्टमाघातैः वयं सर्वे समाभ्यस्ताः ।

4. अधोलिखितानां पदानां लिङ्गं विभक्तिं वचनं च लिखत

पदानि लिङ्गम् विभक्तिः वचनम्
यथा- कर्षकाणाम् रपुलिङ्गं षष्ठी बहुवचनम्
सुखाय नपुंसकलिङ्गम् चतुर्थी एकवचनम्
कर्मणा नपुंसकलिङ्गम् तृतीया एकवचनम् आघातैः पुलिङ्गं पंचमी एकवचनम्
उपलब्धे पुलिङ्गं चतुर्थी एकवचनम्

5. रेखाङ्कित पदानि आधृत्य प्रश्ना निर्माणं कुरुत

(क) तदा धरा विकृतवेषा आसीत् ।

उत्तरम् - तदा विकृतवेषा का आसीत् ?

(ख) इदानीं धरा परिधानयुक्ता अस्ति ।

उत्तरम् - इदानी धरा कस्य युक्ता अस्ति ?

(ग) कर्षकाणां श्रमैः सस्यं प्राप्यते ।

उत्तरम् – केषां श्रमैः सस्यं प्राप्यते ?

(घ) वयं कृषिगीतं गायामः ।

उत्तरम् – वयं किम् गायामः ?

(ङ) कर्षकाणां कृषि कर्म अस्माकं सुखाय भवति ।

उत्तरम् – कर्षकाणां कृषि कर्म अस्माकं कस्मै भवति ?

6. निम्न वाक्येषु अव्यय पदानि चित्वा लिखत ।

यथा – तदा वसुधा कुरूपा आसीत् । तदा प्रश्नोत्तरं

(क) अस्माकं श्रमेण इदानीं धरा श्यामला अस्ति । उत्तरम् – इदानीम् ।

(च) कर्षकाणां परिश्रमः कर्थचित् सफलो जातः । उत्तरम् – कर्थचिंत् ।

(ट) परं मध्यमाः अल्पमूल्येन अन्नं क्रीणन्ति ।

उत्तरम् – पुनः ।

(त) ते अस्मान् पुनः निर्धनान् कुर्वन्ति ।

उत्तरम् – पुनः ।

(प) वसुन्धरा सुरूपता सजला च वर्तते ।

उत्तरम् – च ।

7. समुचितं विपरीतार्थक पदं चित्वा मेलयत –

प्रश्नोत्तरम्

इदानीम् = बहूना

निर्जला = इदम्

दुःखाय = केषांचित्

अल्पानाम् = तदा

समेषाम् = निर्धनान्

धनिनः = सजला

तत् = सुखाय

8. कोष्ठात् पदानि चित्वा वाक्यानि पूरयत् . मिलति , गंगायाः , वर्तते , हिमालयात् , देशस्य । उत्तरम् – बिहारस्य राजधानी पाटलीपुत्रम् वर्तते ।

इदं नगरं गंगायाः तटे अवस्थितमस्ति ।

गंगा अस्माकं देशस्य पवित्रतमा नदी वर्तते ।

अयं हिमालयात् निः सृत्य वंगोपसागरे मिलति ।

9. निम्नलिखितम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रश्नानां निर्माणं कुरुत भारतवर्ष कृषिप्रधानःपरिश्रमिणः सन्ति ।

यथा – भारतवर्ष कीदृशः देशः वर्तते ।

प्रश्नोत्तरम् –

अत्र कति ऋतवः भवन्ति ?

ऋतूणां राजा कः कथ्यते ?

विविधेषु ऋतुषु विविधानि कानि – कानि च उत्पयन्ते ?

अत्रत्या धरा सर्वदा कीदृशा भवति ?

कृषिकाश्च कीदृशाः सन्ति ?

योग्यता – विस्तारः

इस नवगीत की रचना प्रो . उमाशंकर शर्मा ‘ऋषि’ ने की है । इसका लयपूर्वक गान सम्भव है जिसे कक्षाओं में बताया जा सकता है ।

यह एक विडम्बना है कि सबको भोजन देनेवाला भारतीय किसान स्वयं प्रायः भूखा रहता है । पृथ्वी को दिव्य परिधान से विभूषित करने वाला किसान स्वयं आवश्यक वस्तु से भी वञ्चित रहता है । किसान कई प्रकार के हैं । बड़े – बड़े खेतों के स्वामी , ट्रैक्टर आदि उपकरणों से खेती करने वाले बहुत सम्पन्न हैं । किन्तु कुछ किसान ऐसे भी हैं जो दूसरों के स्वामित्व वाले खेतों में दैनिक मजदूरी करते हैं । प्रस्तुत कृषिगत में ऐसे ही दीन – हीन किसानों का वर्णन है । संतोष की अद्भुत मूर्ति ऐसा किसान विचारों से बहुत ईमानदार है । इसे वह अपनी नियति मानकर संतुष्ट रहता है , किसी का कुछ नहीं बिगाड़ता । इधर कुछ वर्षों में राजनीति का खेल खेलने वालों ने उसमें आक्रोश उत्पन्न करने का प्रयास किया है । इसे किसानों की आर्थिक दशा को सुधार कर दूर किया जा सकता है किन्तु इसके लिए राजनेताओं में वढ़ इच्छाशक्ति और स्वस्थ आर्थिक नीति के संचालन की क्षमता होनी चाहिए ।

किसान सब कुछ देखते हुए भी इसलिए प्रसन्न है कि उसके परिश्रम से धरती सबको भोजन देती है और वह स्वयं भी सुन्दर रूप धारण कर लेती है ।

अन्तरा 1– कुरुरूप , निर्जल धरती को किसान के श्रम से हरा – भरा बनाना ।

अन्तरा 2– सभी किसानों के परिश्रम , कर्म तथा चिन्ता से फसल की प्राप्ति ।

अन्तरा 3– मध्यस्थ लोगों के कारण अल्पमूल्य पर अन्नराशि का क्रय एवं किसानों का निर्धन ही रह जाना ।

अन्तरा 4–अन्न भले ही किसानों के हित में न हो फिर भी उन्हें सुख है , वे कृषिगीत गाते हैं ।

अन्तरा 5 –सभी ऋतुओं के आघातों को सहते हुए उनका नम्रप्रायः शरीर अभ्यस्त हो गया है । स्वयं परिधान नहीं किन्तु खेत परिधानयुक्त हैं ।

अन्तरा 6 –सभी उपभोक्ताओं के लिए कृषि सुख कारक हो , यही किसान को संतोष है ।